

To bilder av norske soldater i 1914

Ulike maskulinitetsformer

og voldsbevegelser

Av

Jens Petter Kollhøj

Jens.petter@chello.no

Innledning

I denne artikkelen analyserer jeg to fotografier av norske soldater i 1914. Jeg diskuterer de to bildene som uttrykk for mennenes evne og vilje til voldsutøvelse. Det første fotografiet kan tolkes som bilde på et legitimt voldspotensielt, med forankring i en hegemonisk maskulinitetsform. Hvis dette potensielt realiseres, vil volden fungere bekreftende for mennenes maskulinitet og maktforholdene i samfunnet. Det andre fotografiet åpner for motstridende tolkninger. Jeg diskuterer om det kan leses som et uttrykk for motstand mot vold generelt, eller som et uttrykk for evne og vilje til illegitim vold. I begge tilfeller kan bildet stå for motmakt, for brudd med den hegemoniske maskulinitetsformen som det første bildet kan sies å representere. De viktigste begrepene som brukes og problematiseres i artikkelen er R W Connells rammeverk med *hegemonisk maskulinitet* som sentralt begrep, og *peripetal* og *sentripetal vold*, som jeg henter fra den norske filosofen Knut Kolnar.

Det første bildet: Rett!

Nesten 150 menn i stram posering fyller bildeflaten. Mennene står oppstilt i et skrånende terreng, slik at alle synes godt for fotografen. Alle har uniform med blanke knapperader, belte med utstyrsvesker, uniformslue. Nesten alle mennene holder et gevær i sin høyre hånd, med kolben ved foten. De står rett, en streng, militær posisjon. Vi ser soldater. Uniformene kamuflerer

individualitet, og skaper fellesskap. En stor gruppe menn, som utgjør en liten del av en mye større makt, militærvesenet.

Soldatene er omgitt av et ødslig landskap. Ingen trær, busker, hus, veier, dyr. Til venstre i bildet ser vi bakhjulet på en sykkel, i forgrunnen et gjerde. Gjerdet skaper dybde og spenning i komposisjonen. Snø inngår også som et stemningsskapende element i bildet. Snø viser til kulde, og kulde er problematisk. Sammen med det øde landskapet bidrar snøen til et inntrykk av at mennene er i en krevende situasjon. Vi ser alvorlige menn, ingen smil, ingen bevegelser har skapt uskarpe flekker i bildet. Disiplinerte, ryddig oppstilte kropper og våpen. Soldater klare til innsats.

Bildekilde: Sogn og Fjordane Fylkesarkiv.

Bildet er tatt i Nordfjordeid, i november 1914. I juli 1914 hadde Østerrike-Ungarn erklært Serbia krig, og i løpet av august hadde en rekke andre krigserklæringer blitt utvekslet. Den store krigen var i gang. Norge hadde vært nøytralt siden unionsoppløsningen i 1905, og ønsket å bevare nøytraliteten i

denne krigen. Dette innebar en forpliktelse til å opprettholde et nøytralitetsvern (Furre 1982), og ifølge opplysninger i Sogn og Fjordane Fylkesarkiv, der dette fotografiet befinner seg, ser vi "6. kompani, Nordfjords Landvernsbataljons Neutralitetsvern".

Krig og militærvesen er områder som i et historisk perspektiv i svært stor grad har blitt knyttet til menn og maskulinitet. Det har pågått kulturell formidling av kraftige koblinger mellom maskulinitet og militære verdier som fysisk styrke, selvbeherskelse, heltemot, og evne og vilje til voldsutøvelse. Legitimering av militær voldsutøvelse har blitt knyttet til at menn må forsvare arven fra forfedrene, og beskytte kvinner, gamle og barn. Et eksempel på slik legitimering er boka *Fædrelandet i verdenskrigens lys*, som kom i 1916. Boka argumenterte for et sterkt militærvesen, og rommet en hyllest til den sjelelige og legemlige sunne mannen, som velger å bli soldat og et "helt mandfolk" (Christensen/Christensen 1916:65-68). Psykologen Inger Skjelsbæk har betegnet krig som "the cornerstone of masculinity" (Skjelsbæk 2001:61), og sosiologen David Morgan har karakterisert "krigeren" som et stabilt nøkkelsymbol for maskulinitet. Han har understreket at krig og militære erfaringer tradisjonelt har skilt menn fra kvinner, samtidig som menn har blitt knyttet til menn (Morgan 1994). Å opprette likhetstegn mellom "soldat" og "mann" og samtidig skape avstand til "det feminine" har stått sentralt i konstruksjon av militær maskulinitet. Dette har medført etablering av heteroseksualitet som norm bl. a. ved hjelp av advarsler mot menn med "utydelig" seksualitet, og at mennene har blitt oppmuntret til å gi uttrykk for kvinneforakt (eks Barrett 2001).

Connells begreper

Begrepet *hegemonisk maskulinitet* ble introdusert av sosiologen Robert Connell for ti år siden, i boka med den beskrivende tittelen *Masculinities* (Connell 1995). Connells teori og begrepsapparat har vært viktig for å splitte opp maskulinitet som en stereotypisk og essensialistisk kategori, og for å rette oppmerksomheten mot forholdet mellom ulike former for maskulinitet. Med utgangspunkt i nåtidens vestlige kulturer differensierer Connell i denne boka

mellom flere ulike hovedformer for maskulinitet: *hegemonisk, medvirkende, underordnet og marginalisert*. Connell definerer maskulinitetsformene i forhold til legitimering og forsvar av patriarkatet, og hegemonisk maskulinitet defineres som:

the configuration of gender practice which embodies the currently accepted answer to the problem of the legitimacy of patriarchy, which guarantees (or is taken to guarantee) the dominant position of men and the subordination of women (Connell 1995:77).

Connell ser hegemoni, medvirkning og underordning som relasjoner innenfor en kjønnsorden. Når andre strukturer som klasse og rase trekkes inn skapes flere relasjoner, og Connell bruker marginalisering for å beskrive forholdet mellom maskulinitetsformer i dominante og underordnede klasser eller etniske grupper. Den dominante formen har makt til å anerkjenne og tillate at menn fra ikke-dominante klasser og etniske grupper får tilgang til den hegemoniske maskulinitetsformen, f.eks. som forbilder. Bygget inn i definisjonen av en underordnet maskulinitetsform er utestenging fra "den legitime sirkelen", og Connells hovedeksempel er homoseksuell maskulinitet, som han karakteriserer som på bunnen av menns kjønnshierarki. Men også andre menn underordnes ved hjelp av et innholdsrikt, nedsettende språk. Connell legger vekt på maskulinitetsformenes tilknytning til tid og rom, og dermed historiske foranderlighet. Hegemoniet vil stadig bli utfordret. Som medlemmer av en privilegert gruppe vil menn bruke vold for å møte utfordringer og opprettholde sin overordnede posisjon over kvinner, men vold inngår også som ledd i forhandlinger mellom menn om makt og maskulin identitet. I en struktur med stor grad av ulikhet blir kontroll over voldsmidler sentralt. Connell ser den krigerske heltefiguren som sentral i vestlige kulturelle forestillinger om det maskuline, og militærvesenet som den viktigste arenaen for definering av hegemonisk maskulinitet:

Violence on the largest possible scale is the purpose of the military; and no arena has been more important for the definition of hegemonic masculinity in European/American culture (Connell 1995:213).

Soldatene i dette fotografiet kan altså sees som representanter for hegemonisk maskulinitet.

Kolnars begreper

Også den norske filosofen Knut Kolnar (2003) er opptatt av forholdet mellom maskulinitet og vold, og i sitt doktorgradsarbeid bruker han begrepet *den mannlige voldsbalanse*, som viser til et dilemma i sosialiseringen til mannlighet. Kolnar peker på at staten i de fleste europeiske kulturkretser har hatt som mål å utvikle et voldsreservoar i menn, å skape menn som er i besittelse av betydelige voldsferdigheter til krig og til opprettholdelse av lov og orden. Samtidig skal mennene besitte en annen type mentalitet og et annet sett ferdigheter, for bruk i økonomiske og familiære sfærer. Evne til presis og effektiv vold er en av samfunnets mest prestisjefylte egenskaper, men samtidig noe av det samfunnet kan fordømme sterkest og uttrykke dypest avsky mot. Det er avgjørende at evnen til vold ikke brukes i feil sammenheng.

Kolnar bruker også begrepet *kreativ vold*. Når en mann opplever sin status i kjønnshierarkiet truet eller redusert, kan svaret bli bruk av vold. Kolnar ser volden som kreativ i den forstand at den brukes som middel for individet til å rette opp et krenket jeg, redusere tapet av mannlighet, restituere en mannlighetsform. Bruk av vold innebærer imidlertid ikke at det alltid lykkes for individet å restituere sin maskulinitet. Et grunnleggende paradoks i forholdet mellom maskulinitet og vold er at nærmest identiske voldsuttrykk kan få helt motsatte virkninger. For å håndtere de ulike bevegelsene voldsbruken kan sette det mannlige jeg inn i, bruker Kolnar begrepene *peripetale* og *sentripetale voldsformer*. Vold som ikke gjenoppretter et truet maskulint selv vil fungere peripetalt, mannen sendes ut i en periferi, mer og mer marginalisert, lenger og lenger ut av samfunnet. Vold som lykkes, som fungerer sentripetalt, vil restituere en truet maskulinitet og føre den voldsutøvende mannen lenger og lenger inn mot et samfunnsmessig senter. Om volden driver en mann ut i en sentripetal eller en peripetal bevegelse kan ifølge Kolnar være tilfeldig. En sentripetal voldsbevegelse er ikke nødvendigvis i utgangspunktet sanksjonert av myndighetene eller ansett som legitim, men den må ha konsekvenser som betraktes som legitime. Det som er avgjørende er hvilke mennesker som utsettes for volden, om volden oppfattes som samfunnsbevarende eller desintegrerende, god eller ond (Kolnar 2004:115).

Representanter for hegemonisk maskulinitet og sentripetal vold

Kolnars fokus er på truet maskulinitet, og på individnivå. Vold som middel til å gjenopprette truet maskulinitet for individet er imidlertid ikke det jeg er opptatt av her. Vi kjenner ikke til mennene i dette fotografiet på individnivå, og kan ikke si noe om i hvilken grad de kan ha oppfattet sin maskulinitet som truet. Jeg legger derfor til side begrepet *kreativ vold*, men jeg ser *den mannlige voldsbalansen*, og begrepene *peripetal* og *sentripetal vold* som anvendelige og nyttige også i denne sammenhengen, på dette nivået: Hvis disse mennenes voldspotensiale realiseres i overensstemmelse med sin hensikt vil volden *ikke* sende deres maskuline identiteter ut i en periferi, ut av samfunnet. Soldatene i dette fotografiet kan sies å representere en samfunnsstabiliserende og bevarende voldsform, "en god vold". Vi kan se dem som representanter for et legitimt voldspotensiale med forankring i en hegemonisk, militær maskulinitetsform. Realisering av mennenes voldsferdigheter ville bekreftet både den hegemoniske maskulinitetsformen og de eksisterende maktforholdene i det norske samfunnet, og ført dem inn i en sentripetal bevegelse inn mot et samfunnsmessig sentrum. I forhold til dette første fotografiet gir altså Connells og Kolnars begreper interessante innfallsvinkler.

Det andre bildet: Til angrep!

Vi ser 10 menn, oppstilt i en klassisk fotografisk gruppe. 4 foran, stående på et kne, 6 bak. Også her har mennene uniformer, de fleste har uniformsluer, men her er ingen overkropper med blanke knapperader. Soldatene har tatt av uniformsjakkene sine, noen av jakkene ligger på bakken foran dem, de har i stedet hvite skjorter, bukseseler. En åpenbar og påfallende forskjell fra det forrige bildet. Vi legger øyeblikkelig merke til en annen vesentlig forskjell: blant de ti mennene er det bare ett gevær, og det er brukket, kolben er knekt. Noen av mennene smiler, noen holder papirlapper eller plakater. Ingen av mennene har bart eller skjegg, vi ser heller ikke noen gjerder, eller snø. Denne gruppen av soldater omkranses av gress og trær.

Bildekilde: Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek, Oslo.

Blikkfanget i fotografiet er geværet med brukket kolbe, det befinner seg helt sentralt, midt i bildet. Vår oppmerksomhet styres også mot geværet ved at fem av de ti personene i bildet peker på det. Hvorfor står soldatene der med et brukket gevær? At det finnes papirlapper eller plakater i bildet fører lesningen i retning av et uttalt formidlingsbehov hos mennene, som går ut over å bare avbilde et gevær som ved en tilfeldighet har brukket. Hva har mennene ønsket å uttrykke med dette bildet?

Det brukne gevær som symbol på ikkevold og pasifisme

Et brukket gevær er gjenkjennelig for de fleste mennesker, og for de fleste vil det også være åpenbart at et gevær i denne tilstanden er ubrukelig i forhold til sitt formål og potensiale. Organisasjonen War Resisters International (WRI), som ble stiftet i 1921, har "det brukne gevær" som sitt symbol. Symbolet består av to geværdeler adskilt med et åpent felt, geværdelene står i en vinkel i forhold til hverandre, og en hånd holder hver del. Logikken bak symbolet kan

sies å være innlysende enkel. Hvis våpnene ødelegges vil krig ikke lenger kunne eksistere, en krig er utenkelig uten våpen. Til forskjell fra andre symboler som brukes som tegn på fred (f eks regnbuer, hvite duer, olivenkvister, hvite valmuer, det såkalte peace-tegnet) er det altså lett å se sammenhengen mellom "det brukne gevær" og betydningene ikkevold, krigsmotstand, antimilitarisme, fred. WRI er en pasifistisk organisasjon, og *pasifisme* kan defineres som prinsipiell avvisning av krig og bruk av vold i konflikter. Begrepet er imidlertid ikke entydig, pasifistiske militærnektere kan ha ulike begrunnelser, religiøse eller humanistiske. WRIs norske søsterorganisasjon, Folkereisning mot Krig (FMK), ble stiftet i 1937. I nærmere 70 år har FMK arbeidet for fred og ikkevoldelig konfliktløsning, og med å hjelpe pasifistiske menn å nekte militærtjeneste. Dette har bidratt til at "det brukne gevær" i dag er et velkjent symbol for kamp mot militærvesen og krig. I 1998 utga FMK boka *Den nødvendige ulydigheten* (Persen/Johansen 1998), der norsk militærnekters historie har fått et eget kapittel. Kapitlet innledes med dette fotografiet, og den ledsagende bildeteksten forteller at ni samiske, kvenske og norske soldater fra Nord-Norge ble dømt til fengselsstraff for å ha tatt bildet. Satt inn i en slik sammenheng, og sett med dagens øyne, vil et brukket gevær være nært knyttet til menn som aktivt tar stilling mot krig og vold, og det blir nærliggende å se mennene i dette fotografiet som pasifister.

I likhet med det første bildet er dette fotografiet også fra høsten 1914, og i årene etter 1905 var ikke livssynsbegrunnet pasifisme noen organisert og sterk politisk bevegelse. Det var først og fremst formen på militærvesenet uenigheten dreide seg om, ikke berettigelsen (Erslund m fl 1999, Hobson/Kristiansen 2001). Det var små grupper som gikk inn for å avskaffe militærapparatet, med unntak av sosialistene. På 1. mai-merket i 1905 var det en tekst med krav om åtte-timers arbeidsdag, men også teksten "Arbeide! ikke krig!" og en tegning av "den brukne sabel", som kan sees som en forløper til "det brukne gevær" (Bjørnson 1990:330). I boka *Bildet som våpen* betegnes "det brukne gevær" som "symbolet på arbeiderbevegelsens krig mot krigen" (Jensen/Damslora 1984:37). I boka påpekes det at pasifismen og antimilitarismen innenfor arbeiderbevegelsen hang sammen med et syn på arbeideren som den alltid tapende part i kriger, enten som kanonføde ved fronten, eller så var arbeiderne og arbeiderfamiliene offer for dyrtid, sult og

nød. Samtidig tjente de rike og mektige på krigen, og krig ble også sett som uttrykk for kapitalismens nasjonalistiske og imperialistiske erobringsspolitikk.

Det norske Arbeiderpartiet ble stiftet i 1887. Fra 1891 hadde Arbeiderpartiet programfestet avskaffelse av militarismen, og opprettelse av internasjonale voldgiftsdomstoler. Partiet hadde samtidig programfestet et krav om innføring av alminnelig folkebevæpning, men landsmøtet i 1906 førte til en endring av partiets antimilitarisme til en mer pasifistisk preget politikk (Furre 1982, Ytterstad 1999). På dette landsmøtet fikk Ragnvald Paulson fra ungdomsforbundet (Norges Socialdemokratiske Ungdomsforbund, NSU) flertall for et forslag om å erstatte folkebevæpning og forsvarskrig med en pasifistisk avvæpningslinje. Han hevdet at det ville vært en forbrytelse å forsvare seg hvis svenskene hadde overfalt Norge i 1905, og at: "Avvæpning - absolut tilbakebevisning og fordømmelse av al slags krig mellom jordens folk - er det skridt i utviklingen som vil føre os ind paa helt nye veie." (Bjørnson 1990:328). En annen av NSUs frontfigurer, Einar Li, nektet militærtjeneste tre ganger. I 1907 ble han dømt til ett års fengsel. Ungdomsforbundet satte i verk en aksjon som kulminerte med en demonstrasjon i Kristiania. 5000 mennesker deltok, og 22 faner var tilstede. Sosialistenes egen lød: "Til helvede med den militaristiske humbug." (Rognes 1974). Li så ikke kampen mot krig som arbeiderklassens kamp mot et kapitalistisk system, men som menneskehetens viktigste moralske oppgave. Pasifismen for Li skulle være absolutt, også i kampen mellom klassene (Ytterstad 1999). På denne bakgrunnen blir det mulig å tenke seg at soldatene med det brukne geværet i dette fotografiet ikke bare kan ha vært pasifister, men samtidig også sosialister. Dvs sosialister som i likhet med Paulson og Li begrunnet sin antimilitarisme først og fremst moralsk.

Pasifisme i forhold til Connells og Kolnars begreper

Kan en pasifistisk maskulinitetsform på tidlig 1900-tall håndteres med Connells begrepsapparat? Svaret er komplisert, ikke minst fordi pasifisme som nevnt foran ikke er noe entydig begrep, det rommer både religiøse og humanistiske verdier og begrunnelser. Å ta avstand fra vold og krig må ikke nødvendigvis innebære å ta avstand fra forskjellsbehandling av mennesker. Men selv om

forestillinger om at alle mennesker er likeverdige og ukrenkelige ikke kan slå fast som et entydig felles pasifistisk tankegods på denne tiden, blir det vanskelig å se en pasifistisk maskulinitetsform som hegemonisk i Connells forstand. Garanti for menns dominans over kvinner og legitimering av patriarkatet framstår ikke som sentralt ved en pasifistisk maskulinitetsform. Connells tre andre kategorier for å beskrive forholdet mellom maskuliniteter, *medvirkning*, *underordning* og *marginalisering*, kan hjelpe oss et stykke på vei hvis analysen skal fokusere på mennenes påvirkningsmuligheter i forhold til å undertrykke kvinner. Det kan være grunnlag for å se de pasifistiske mennene som underordnet i kraft av mangel på dominans og hegemoni, og hvis de tilhører arbeiderklassen kan de kanskje også betraktes som marginalisert. Men Connells definisjoner har som utgangspunkt forholdet til patriarkatet, han definerer maskulinitetsformene ut fra spørsmålet om grad av makt i forhold til kontroll over kvinner. Dette utgangspunktet resulterer i et begrepsapparat som etter mitt syn blir utilstrekkelig i forhold til å forstå pasifistiske menn. Kjernen i en pasifistisk maskulinitetsform ligger i en evne og vilje til å *generelt* forkaste det Connell beskriver som den hegemoniske maskulinitetsformens sentrale maktmiddel: volden. Men pasifistisk maskulinitet representerer først og fremst en aktiv kamp med sterkt engasjement mot *ethvert voldssystem*, dvs motmakt ikke bare i forhold til patriarkatets undertrykking av kvinner. Det er etter mitt syn ikke mulig å forstå pasifistisk maskulinitet ved å se den som bare medvirkende, underordnet og/eller marginalisert. Connells begrepsapparat kommer til kort i forhold til å gripe og forstå et så grunnleggende angrep på ulike hierarkiske strukturer mellom menn. Dette mener jeg er et generelt problem med Connells rammeverk, det er ikke velegnet til å beskrive og forstå maskulinitetsformer som i sin kjerne representerer motmakt, motstand eller alternative former som inkluderer andre fokuseringspunkter enn undertrykking av kvinner.

Det er også problematisk å skulle anvende Kolnars begreper her, i og med at evne og vilje til voldsanvendelse ikke kan sies å eksistere i en pasifistisk maskulinitetsform. En løsning kan være å vrenge begrepsapparatet "ut inn", dvs å snakke om peripetal og sentripetal *ikkevold*. Dermed kan vi fortsatt belyse spørsmålet om handlinger og forhold til vold sender mennene inn eller ut av et sentrum. Pasifistiske militærnekttere kan betraktes som menn

som gjennom sin motstand mot krig og vold lenge har angrepet militære former for maskulinitet, noe som også kan forstås som en uttalt og åpenbar trussel mot den bestående samfunnsordenen. Pasifistiske menn kan gjennom sine handlinger bevege seg bort fra sentrum på et overordna samfunnsnivå. Kolnar opererer imidlertid med flere sentra, sentrumet kan være samfunnsmessig eller familiemessig, eller en sentral posisjon internt i en overveiende mannlig kjønnsordning (Kolnar 2004:113). Dette er etter mitt syn både nyttig og kompliserende. Nyttig fordi vi dermed kan tenke voldsbevegelsene på flere områder og nivåer. Kompliserende fordi en bevegelse ut fra ett sentrum samtidig kan være en bevegelse inn mot et annet. Selv om representanter for en pasifistisk maskulinitetsform ved å realisere sitt ikkevoldspotensiale kan sendes ut i en periferi på et overordna nivå, kan de samtidig sendes med full fart og kraft inn i et familiært eller en annen sfæres sentrum. Et illustrerende eksempel på en slik samtidig motsatt rettet bevegelse gir Johan Bojer i romanen *Kongens karer*, der han skildrer hvordan en mann i 1905 til slutt oppgir sitt Tolstoj-inspirerte pasifistiske standpunkt under presset knytta til unionsspørsmålet. Mannens pasifistiske ståsted sender ham inn mot et familiært sentrum (forholdet til kjæresten), men samtidig ut i en samfunnsmessig periferi som han etter hvert ikke orker (Bojer 1938). Sentrale spørsmål i forhold til Kolnars begreper må bli hvilken bevegelsesretning som er viktigst i en gitt sammenheng, og om det alltid vil være bevegelser i ulike retninger, slik at analysen alltid må inkludere forholdet mellom ulike sentra?

Det brukne gevær som symbol på revolusjonær antimilitarisme

Ifølge Andreas Ytterstad fulgte Arbeiderpartiet fra landsmøtet i 1906 og ti år framover en avvæpningslinje som var pasifistisk i sin kjerne, men han hevder at det likevel ikke ble noen sterk pasifistisk ikkevolds-linje blant de norske sosialistene. Det var store motforestillinger i arbeiderbevegelsen mot å bekjempe militarismen med en ren pasifistisk linje (Ytterstad 1999).

Norges Socialdemokratiske Ungdomsforbund (NSU) ble stiftet i 1903, og utga året etter den antimilitaristiske brosjyren "Militarismen", skrevet av premierløytnant Michael Puntervold. Ifølge Ytterstad dannet denne brosjyren

et viktig utgangspunkt for diskusjonene om antimilitaristisk strategi i årene som fulgte. "Militarismen" ble delt ut i 20 000 eksemplarer, og ble først og fremst spredd til soldater. I brosjyren slo Puntervold fast at militarismen skyldtes kapitalismens voldsherredømme og imperialistiske karakter, og at borgerskapet som klasse ikke hadde noen interesse av krigens avskaffelse. Han la vekt på at militærvesenet kunne bli brukt til å bekjempe arbeiderklassen, og viste til streiken i Dunderdalen i 1903 som eksempel (Puntervold 1904). Puntervolds poeng ble underbygget da forsvarsminister Lowzow i 1908 uttalte at hæren skulle være et ordensvern for indre uroligheter og at de militære skulle brukes og få sin største berettigelse i klassekampen: "socialdemokratiet maa man bekjempe, ja om saa skal være, med militærmagt" (Agøy 1994:42).

At den sosialistiske antimilitarismen på denne tiden kunne legge vekt på revolusjon og klassekamp framfor pasifisme kommer fram i flere andre sammenhenger enn i Puntervolds brosjyre. Et eksempel er at Arbeiderpartiet fram til 1906 i sitt program kombinerte antimilitarismen med krav om innføring av alminnelig folkebevæpning. Andre eksempler finnes i begrunnelser for å nekte militærtjeneste. Mange sosialister sendte brev til sesjonskontorene for å forklare at de ikke kom til å gjøre noen form for tjeneste (Persen/Johansen 1998), og i dette brevet skrevet av L.J. Torgunrud i 1910 vektlegges ikke pasifisme, men sosialistisk overbevisning og klassemotsetninger:

Herr rullefører! Jeg vil herved meddele, at jeg ikke kommer til at møte frem til sesjon forat besiktiges om jeg duger til morder, da jeg av socialistisk overbevisning anser det for umoralsk og stridende mot mine klasseinteresser at delta i Eders morderøvelser. Jeg haaper at I respekterer min overbevisning. I motsat fald vil jeg forholde mig rolig indtil Eders lakeier kommer for at hente mig. Død over militarismen!! Leve den revolutionære socialisme! (Storm 1910a).

Enda et eksempel på at sosialistiske antimilitarister ikke var pasifister kom fram i et foredrag som Sverre Krogh fra NSU holdt i 1912, der han oppfordret til å skyte offiserer:

Hvis dere som soldater blir kommandert til at gjøre streikebrytertjeneste eller til at skyte paa streikende arbeidere, kanskje far og mor, sa skal dere negte. Hvis saa officerene med skarpladde revolvere vil tvinge dere til slik Judas- eller bøddeltjeneste, skal dere vende vaabnene mot officerene selv og gjøre dem hullet i kroppen. (Hansen/Olaussen/Zachariassen 1923:175).

Samtidig fikk "det brukne gevær" på denne tiden etterhvert en sentral plass som symbol for antimilitarismen blant revolusjonære ungsosialister. I mai 1912

hadde NSUs avis *Klassekampen* en illustrasjon på forsiden under tittelen "Ned med vaabnene!". Hovedfiguren i tegningen er en naken mann med lenker på føttene som med et målbevisst og bestemt uttrykk i ansiktet brekker et gevær mot kneet. I februar/mars 1914 startet det sosialdemokratiske ungdomsforbundet en antimilitaristisk aksjonsuke, og lanserte et merke med et brukket gevær som skulle klistres på brev og klær. I tillegg til det brukte geværet sto teksten "Ned med militarismen. Leve socialismen". De 100 000 eksemplarene som var trykket ble raskt utsolgt, og merket førte til sterke reaksjoner. Postverket ble pålagt å ikke distribuere brev med slike merker, og da avisen *Ny Tid* trykte merket på første side nektet postmesteren i Trondheim å distribuere avisa. Arbeiderbevegelsens talsmenn kalte dette for sensur, og trykket 100 000 nye merker, men nå med ordet Censur trykket i stedet for det brukte geværet. Mange steder forbød politiet bruk av antimilitaristiske merker 1. mai 1914, særlig det brukte geværet. Andre steder måtte demonstrantene dekke til merkene (Bjørnson 1990, Jensen/Damslora 1984, Persen/Johansen 1998).

Foran var jeg inne på at det kan være nærliggende å se mennene i dette bildet som pasifister. Men på det tidspunktet soldatene ble fotografert var altså det brukte geværet et meget viktig symbol for den antimilitaristiske kampen ført av revolusjonære sosialister. Er det mulig å si noe om mennene i dette bildet var pasifister eller revolusjonære sosialister? En finlesing av fotografiet gir nøkkelen til svaret. På et nesten uleselig papir i bildet er det mulig å tyde teksten "direkte aksjon". Dette begrepet ble brukt som slagord fra omkring 1900 av en del revolusjonære grupperinger innenfor den sosialistiske arbeiderbevegelsen. Begrepet var opprinnelig knyttet til den syndikalistiske bevegelsen i Frankrike. Syndikalistene avviste både statsovertakelse av produksjonsmidlene og politiske partiers rolle i kampen for socialismen. De ønsket å skape forandringen av samfunnet gjennom arbeidernes faglige organisasjoner, som også skulle overta produksjonsmidlene. Parolen "direkte aksjon" innebar en reaksjon mot den etablerte arbeiderbevegelsens politikk på to måter. For det første rettet den seg mot den vanlige strategien med forhandlinger og streiker, "de korslagte armers passive politikk", og framhevet i stedet betydningen av aktiv kamp på arbeidsplassene i form av gå-sakteaksjoner, boikott, sabotasje o.l. For det andre var parolen uttrykk for reaksjon

mot reformismen, mot troen på en parlamentarisk vei til sosialisme. "Direkte aksjon" eller "revolusjonær masseaksjon" som det også het, ble satt opp som alternativ. "Direkte aksjon" var i bruk som faglig kampmiddel i Norge rundt første verdenskrig, men som strategi for sosialisme ble ikke denne kampformen utbredt. Det nærmeste norsk arbeiderbevegelse kom "revolusjonær masseaksjon" var storstreiken i 1921, men hverken det politiske siktemålet om å tvinge myndighetene til inngrep overfor bedriftene eller forhåpninger om at arbeiderne skulle gå til fabrikkbesettelser o.l. ble virkeliggjort (NorgesLexi/PaxLeksikon 2004a).

Dette fotografiet har blitt publisert i flere bøker (Jensen/Damslora 1984 s43, Bjørnson 1990:349), og i disse bøkene har teksten til bildet vært nesten identisk. Den har opplyst at soldatene ble arrestert og dømt til fengselsstraffer for å ha latt seg avfotografere med brukket gevær i en antimilitaristisk demonstrasjon, og at bildet ble reddet fordi en kopi var sendt til Ellisif Wessel. Hun hadde sluttet seg til sosialdemokratene i 1904, og var aktiv antimilitarist. Etter demonstrasjonene 1. mai i 1908 og 1914 ble hun kjent for sin "opprørske ånd". I 1912 gikk hun mot pasifismen i Arbeiderpartiet og NSU, og inn for bevæpning av arbeiderklassen (NorgesLexi/PaxLeksikon 2004b). Hun definerte seg selv som "revolutionær socialist" (Direkte Aktion 1914), og hadde omkring 1914 tilknytning til syndikalistiske miljøer rundt flere tidsskrifter, bl a Storm, Revolt og Direkte Aktion. Disse syndikalistiske miljøene og tidsskriftene agiterte intenst og vedvarende for militærnekting og militærstreik, og betraktet individuell militærnekting som en "direkte aksjon mot militarismen" (Bjørnson 1990:343). Papiret i bildet med teksten "Direkte aksjon" kan være forsiden på et eksemplar av avisa, og denne henvisningen sannsynliggjør at mennene hadde sympatier med eller tilknytning til de syndikalistiske miljøene. Fotografiet ble laget og sendt til Ellisif Wessel etter at hun hadde markert sterk avstand til den pasifistiske linja i Arbeiderpartiet og NSU. Dette peker i retning av at mennene ikke har sett det brukte geværet som et pasifistisk symbol, men i stedet som et symbol på antimilitarisme, som ledd i sin syndikalistiske variant av revolusjonær sosialisme.

Revolusjonær sosialisme i forhold til Connells og Kolnars begreper

Kvalifiserte revolusjonær sosialistisk maskulinitet til en førende plass i forhold til legitimering og forsvar av patriarkatet på denne tiden? Eller må denne maskulinitetsformen henvises til en plass som medvirkende eller underordnet, og marginalisert? Det er god grunn til å peke på et manglende fokus på kamp mot patriarkat og kvinneundertrykking innenfor arbeiderbevegelsen på denne tiden. F eks skrev Gustav Svensson i 1910:

Hendes likegyldighet for sin klasses interesser har gjort, at der blandt arbeiderne faktisk findes et slags kvindeforagt, det vil si en underkjendelse av hendes betydning og værdi som menneske og idealist (Storm 1910b).

Samtidig var det i deler av arbeiderbevegelsen også sterk fokusering på kvinners rettigheter og krav til likestilling. Det kan derfor være problematisk å se en revolusjonær sosialistisk maskulinitetsform som en enhet i forhold til dette spørsmålet. En måte å håndtere variasjonen på kan være å skille ut en "delform", en maskulinitetsform som legitimerte eller underbygde patriarkatet og som kan betegnes som hegemonisk. Andre former for revolusjonær sosialistisk maskulinitet vil da kunne skilles ut og klassifiseres som medvirkende, eventuelt også underordnet og marginalisert. Men på en tilsvarende måte som det vi så foran i forhold til pasifistiske menn er mitt hovedpoeng igjen at det blir problematisk å fange opp kjernen i en revolusjonær sosialistisk maskulinitetsform med Connells begreper. Kjernevirksomheten til de revolusjonære sosialistiske mennene vil jeg beskrive som noe alle hadde felles, nemlig kampen for en generell samfunnsomveltning og mulig bruk av vold for å bryte ned eksisterende maktforhold og økonomiske systemer. Fordi Connells utgangspunkt er forholdet til patriarkatet og kvinneundertrykking, blir det vanskelig å fange opp dette sentrale trekket med hans begreper. Konklusjonen blir den samme som jeg endte opp med i forhold til pasifistisk maskulinitet, altså et behov for et mer nyansert og sofistikert begrepsapparat, som kan håndtere flere former for maskulinitet og flere ulike hierarkier mellom menn.

Kolnars begreper ser jeg som lettere anvendelige og nyttige i forhold til revolusjonære sosialistiske menn. Som representanter for en revolusjonær sosialisme er soldatene med det brukne geværet bilde på et samfunnsnedbrytende voldspotensiale. Tilsvarende pasifisme er kjernen i en revolusjonær sosialisme angrep på sentrale maktposisjoner og

samfunnsforhold. Men til forskjell fra pasifistiske menn representerer revolusjonære sosialistiske menn et åpenbart og illegitimt voldspotensiale. Hvis disse mennene realiserer sitt voldspotensiale vil det være nedbrytende for den bestående samfunnsordenen, og mennene vil sendes ut i en peripetal bevegelse i forhold til et etablert, overordna sentrum. Men samtidig vil volden bekrefte mennenes revolusjonære maskulinitet, og skape en sentripetal bevegelse. Å ikke bruke vold for å omstyrte samfunnet vil derimot sende mennene ut i en revolusjonær periferi, de vil marginaliseres i en peripetal bevegelse.

Avslutning

I denne artikkelen har jeg undersøkt hvordan de to fotografiene kan leses og tolkes som kommunikasjon av tre ulike forhold til vold. Jeg hevde at det første bildet i sin samtid vil ha blitt lest som uttrykk for vilje og evne til voldsutøvelse, og som bilde på et voldspotensiale som i en eventuell realisering ville ført til en sentripetal bevegelse. Volden ville av de fleste ha blitt oppfattet som rettferdig og riktig i forhold til kulturelle og politiske verdier og holdninger i Norge på dette tidspunktet. Mennene ville ha bekreftet en hegemonisk maskulinitet og blitt inkludert i eksisterende maktforhold.

Det andre bildet har jeg vist at i sin samtid vil ha kommunisert to motstridende budskap. I den første tolkningen kan vi se mennene som representanter for en motmakt mot all vilje til vold, men samtidig som menn med et samfunnsomstyrtende mål. Jeg hevder at Connells begrepsapparat kan være nyttig, men likevel utilstrekkelig for å gripe denne maskulinitetsformen. Kjernen i en pasifistisk maskulinitet, som er motmakt og samfunnsomveltning, kan med Connells utgangspunkt og begreper bare fanges opp som medvirkning eller underordning, eventuelt vil mennene også klassifiseres som marginalisert. Jeg savner mulighet for flere innenfraperspektiver og mer presis kontekstualisering. I og med at det ikke er spørsmål om voldsutøvelse for disse mennene er Kolnars begreper ikke direkte anvendbare, men de kan ved å bygges om åpne for forståelse av hvilke konsekvenser mennenes posisjoner vil kunne ha hatt for dem.

I den andre tolkningen av dette bildet ser vi også en motmakt, men med vilje til vold. Også her vil Connells begreper etter mitt syn være nyttige men ikke fullt ut tilfredsstillende. Igjen vil begrepene ikke gripe denne maskulinitetsformens felles kjerne, som også her er samfunnsomveltning og motmakt. Med Kolnars begrepe vil en realisering av voldspotensialet i forhold til eksisterende overordna maktforhold i samfunnet være peripetal, men samtidig sentripetal i forhold til den revolusjonære delen av arbeiderbevegelsen.

Artikkelen har altså pekt på et behov for å supplere eller bygge om Connells begrepsapparat for å håndtere de ulike maskulinitetsformene jeg har sett på. Begrepene jeg har hentet fra Kolnar ser ut til å være lettere å anvende på og tilpasse til disse maskulintetsformene.

Litteratur og kilder

Kilder

Bilde 1: Sogn og Fjordane Fylkesarkiv

Bilde 2: Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek, Oslo

Litteratur

- Agøy, Nils Ivar 1994: *Militæretaten og "den indre fiende" fra 1905 til 1940: hemmelige sikkerhetsstyrker i Norge sett i et skandinavisk perspektiv.* Avhandling (dr. philos.) - Universitetet i Oslo, 1994.
- Barrett, Frank J 2001 (1996): The organizational construction of hegemonic masculinity: the case of the US Navy. i: Whitehead/Barrett (red): *The masculinities reader.* s77-99. Cambridge: Polity.
- Bjørnson, Øyvind 1990: *Arbeiderbevegelsens historie i Norge 2. På klassekampens grunn 1900 – 1920.* Oslo: Tiden Norsk Forlag.
- Bojer, Johan 1938: *Kongens karer.* Roman. Oslo: Gyldendal.
- Christensen, Hj./I. E. Christensen 1916: *Fædrelandet i verdenskrigens lys.* Kristiania: H. Aschehoug & Co (W. Nygaard).
- Connell, R W 1995: *Masculinities.* Cambridge: Polity Press.
- Direkte Aktion* 1914: Nr 3, 3. årgang, 21. februar 1914.
- Ersland, Geir Atle/Stein Bjørlo/Knut Einar Eriksen/Arnfinn Moland 1999: *Forsvaret. Fra leidang til totalforsvar.* Oslo: Gyldendal.
- Furre, Berge 1982: *Norsk historie 1905 – 1940.* Oslo: Det Norske Samlaget.
- Hansen, Arvid/Eugène Olaussen/Aksel Zachariassen 1923: *Den røde ungdom i kamp og seier. Norges Kommunistiske Ungdomsforbund gjennom 20 aar.* Kristiania: Norges Kommunistiske Ungdomsforbunds forlag.
- Hobson, Rolf/Tom Kristiansen 2001: *Norsk forsvarshistorie. Bind 3. 1905-1940. Total krig, nøytralitet og politisk splittelse.* Bergen: Eide.
- Jensen, Lill-Ann/Svein Damslora 1984: *Bildet som våpen. Norsk arbeiderbevegelses bruk av bildet i kamp og agitasjon.* [Oslo]: Tiden Norsk Forlag.
- Kolnar, Knut 2003: *Det ambisiøse selv.* Doktoravhandling i filosofi. Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet, Trondheim.
- Kolnar, Knut 2004: Kreativ vold. i: Gerrard/Melby (red): *Kultur og kjønn.* s105-136. Kristiansand: Høyskoleforlaget.
- Morgan, David H J 1994: Theater of war: Combat, the military, and masculinities. i: Brod/Kaufman (red): *Theorizing masculinities.* s165-182. Thousand Oaks: Sage.
- NorgesLexi/PaxLeksikon 2004a: *Direkte aksjon*
(<http://lotus.uib.no/norgeslexi/paxlex/alfabetet/d/d05.html#3>)
- NorgesLexi/PaxLeksikon 2004b: *Ellisif Wessel*
(<http://lotus.uib.no/norgeslexi/paxlex/alfabetet/w/w02.html#wessel>)
- Persen, Åsne Berre/Jørgen Johansen 1998: *Den nødvendige ulydigheten.* Oslo: Folkereising Mot Krig.
- Punternvold, Michael [1904]: *Militarismen.* [Uten sted]: Norges sosialdemokratiske ungdomsforbund.
- Rognes, Åke Trond 1974: *Den sosialdemokratiske ungdomsbevegelse i Norge 1900-1911/12.* Hovedfagsoppgave i historie. Universitetet i Bergen, 1974 I.

Skjelsbæk, Inger 2001: Is femininity inherently peaceful? The construction of femininity in the war. i: Skjelsbæk/Smith (red): *Gender, peace and conflict*. s47-67. London: Sage.

Storm 1910a: nr 5, andre årgang, mai 1910.

Storm 1910b: nr 9, andre årgang, september 1910.

Ytterstad, Andreas 1999: Mellom krig og revolusjon. Antimilitarisme i norsk arbeiderbevegelses historie 1903-1924. i: *Internasjonal sosialisme* nr 4/1999. s16-71.